

İNGİLİS DİLİ FRAZELOGİYASININ ZƏNGİNLƏŞMƏSİNDƏ
ŞEKSPRİZMLƏRİN ROLU

Giriş. Hər bir dilin lüğət tərkibi sabit söz birləşmələri ilə zəngindir. Sözlər kimi, bütövlükdə bir məna ifadə edən sabit birləşmələr hər hansı bir dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində, artımında böyük rol oynayır. Belə ifadələr daha çox milli səciyyəlidir. Hər dilin özünəməxsus maddi ifadəsi vardır. Məşhur rus alimi, yazıçı V.Q.Belinskiyin qeyd etdiyi kimi, “Frazeologizmlər dilin xalq fizionomiyası, onun orijinal vasitəsi, varlıq və zəka zənginliyidir”. Bunlardan xalqın ağıl və biliyi, sevinc və kədəri, məhəbbət və nifrəti, gülüş və göz yaşları, zəhmətkeşliyi və tənbəlliyi, mübarizəsi və s. əks olunmuşdur (1, s. 156).

Frazeologiya mənşəcə yunan sözü olub, phrasis-ifadə, logos-nəzəriyyə, elm sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Frazeologiya sabit söz birləşmələrinin qanunauyğun inkişafını, mənşəyini və yaranmasını, xüsusiyyətlərini, forma və məzmun zənginliyini, işlədilmə imkanını, semantik və qrammatik strukturunu, söz və sərbəst birləşmələrlə əlaqəsini və s. tədqiq edir.

İngilis dilinin frazeologizmləri müxtəlif ictimai-tarixi şəraitdə və çox müxtəlif səbəblər əsasında əmələ gəlmişdir. Frazeoloji vahidlər etimoloji cəhətdən təsnif olunarkən onların necə yaranmalarına nəzər salmaq lazımdır. Adətən, frazeologizmlər milli xarakter daşıyır. İngilis frazeoloji fonduna yerli və alınma frazeologizmlər daxildir ki, bunların arasında birinci üstünlük təşkil edir.

Frazeoloji birləşmələr hər bir xalqın həyat təcrübəsini, tarixi keçmişini, adət və ənənələrini, mentalitetini, müdrikliyini, hazırcavablığını, mürəkkəb situasiyalardan baş çıxarmaq qabiliyyətini əks etdirən obrazlı linqvistik vahidlərdir. Zamanın sınağından çıxan, nəsil-dən-nəsilə ötürülən frazeoloji vahidlər özlərinin kommunikativ ifadə zənginliklərini saxlamaqla cəllənir, saflanır, yeni-yeni məna çalarları kəsb edir. Dilin belə tarixi xəzinəsinin tədqiqatı böyük ehtiyacı vardır.

Müasir ingilis dilində külli miqdarda frazeologizmlər var ki, onların da əsas funksiyası dilin estetik aspektini gücləndirməkdir. Qeyd etdiyimiz kimi, bir çox frazeoloji vahidlər adət, reali, tarixi faktlarla əlaqədar yaranıb, lakin ingilis frazeoloji fondunun müəyyən hissəsi bu və ya başqa cəhətdən, bədii-ədəbi əsərlərin sayəsində formalaşmışdır. Bu onu deməyə əsas verir ki, ingilis dili frazeologizmlərinin böyük bir qismini ingilis ədəbiyyatından götürülmüş frazeologizmlər təşkil edir.

A.Кунин öz lüğətində qeyd edir: “İngilis dilinin frazeologizmlərinin əsas mənbəyini Bibliya, bədii ədəbiyyat, mifik rəvayətlər və əfsanələr təşkil edir. Qədim dövrlərdən indiyədək Bibliya insanlar tərəfindən ən çox oxunan kitab olmuşdur. İngilis dili Bibliyadan götürülmüş frazeologizmlərlə o qədər zəngindir ki, onları saymaq qeyri-mümkündür. Bibliyadan götürülmüş frazeologizmlər bibleizmlər adlandırılır. İngilis dilində geniş yayılmış bibleizmlərə aşağıdakıları nümunə göstərə bilərik: “alın təri ilə”; a labour of love “təmənnəsiz”, “şəxsi mənfəət güdməyən”; the olive branch “zeytun budağı” (sülh simvolu); the law of the Medes and Persians “dəyişməyən qanun”; the mammon of unrighteousness “pul”, “zənginlik”; a little bird (whispered to) me “yerin də qulağı var” (Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь) (2, s. 431).

Frazeologizmlərin bəziləri dualardan götürülmüşdür. Məsələn: for better, for worse “yaxşı və pis gündə”, “hər nə olursa, olsun”; from the bottom of the heart “səmimi qəlbədən”, “ürəkdən”; lay violent hands on oneself “özünə qəsd etmək”; the world, the flesh and the devil “yanlış həvəs”; like a giant refreshed “yeni qüvvə ilə”, “yeni hisslə” (The Book of Common Prayer).

Bəzi bibleizmlər zaman keçdikcə formaca qismən dəyişdirilmiş və ingilis dilinin lüğət tərkibinə müasir formada daxil olmuşdur: The gall and the wormwood “nifrət oyadan bir şey”, “mənfur” frazeologizmin komponentlərindən “the” artıqlı götürülərək onun forması qismən dəyişdirilmişdir. Bu frazeologizmin müasir forması belədir: “wormwood and gall”.

A man soweth, that shall he reap “nə əkərsən, onu da biçərsən” frazeologizmində to sow felinin arxaik forması atılmışdır. Bu frazeologizmin müasir forması isə belədir: “Whatever a man sows, that shall he reap”.

Şekspirin Maqbet əsərində yazılır: “Hope against hope” “möcüzəyə ümid etmək”, “möcüzələrə inanmaq” frazeologizmi “who against hope be alieved in hope” frazeologizminin müasir formasıdır. A lost sheep “yolunu azmış”, “yolundan çıxmış (adam)” frazeologizmi bibliyada “for I found my sheep which was lost” formasındadır. A drop in the bucket “də-nizdə bir damla”, “çox az” (Bibliyada: as a drop of bucket) (3, s. 112-134).

Müasir qloballaşma dövründə dünya xalqları ictimai həyatın bütün sahələrində: elm, mədəniyyət, iqtisadiyyat, siyasət, ədəbiyyat, incəsənət və s., bir-biri ilə qarşılıqlı və sıx əlaqədədir. Bu dillərin yaxınlaşması və bir dildən digərinə frazeoloji birləşmənin keçməsi üçün zəmin yaradır. Bir dildən başqa bir dilə keçən, müxtəlif xalqların bir-biri ilə sıx əlaqəsi, əmək fəaliyyəti, elm və incəsənətin inkişafı nəticəsində əmələ gələn frazeologizmlər beynəlxalq frazeologizmlər adlanır. İngilis dili frazeologizmlərinin əksəriyyəti Qədim Roma və Yunan ədəbiyyatlarından götürülmüşdür. Bu frazeologizmlər aşağıdakılardır:

The golden age “qızıl əsr” (bu frazeologizm yunan yazıçısı Qesiodun poemasından götürülmüşdür. Bu poemada Saturun əsri təsvir olunmuşdur ki, bu əsrdə insanlar qayğısız, rahat, müharibəsiz həyat keçirmişlər); a labor of Hercules “Herkules əməyi” (həddindən artıq çətin iş); Lares and Penates “lirlər və penatlar” (dindar ailə); Achilles

¹⁹ Azərbaycan Tibb Universiteti “Xarici dillər” kafedrasının baş müəllimi q-lala-58not@mail.com

heel “axilles dabanı” (yeganə ən zəif yer); Augean stables “avgi tövlələri” (bərbad, çirkin, baxımsız, xaraba qalmış bir yer); a labour of Sisyphus “sizif əməyi” (ağır və faydasız əmək).

Fransız yazıçılarının əsərlərinin bir çoxu ingilis dilinə tərcümə olunmuşdur. Onlara misal olaraq Fransua Rable, Jan Batist Moler, Latonten və başqalarının əsərlərini göstərmək olar ki, bu əsərlərdəki frazeologizmlərin bir qismi ingilis dilinin lüğət fonduna daxil olmuşdur.

Fransız dilindən alınan frazeologizmlər: to burn the candle at both ends “ömrünü puç etmək”; to cultivate one’s garden “öz işi ilə məşğul olmaq”; to leap to the eye “diqqəti özünə cəlb etmək”; let us return to our muttons

İngilis klassiki V.Şekspirin əsərləri ingilis dilini zənginləşdirən frazeologizmlərin sırasında ən mühüm ədəbi mənbələrdən biridir və bu frazeologizmlər dildə yüzlərlədir. Elə yalnız “Hamlet” əsərindən götürülmüş “to be or not to be” - *olum ya ölüm* demək olar ki, bütün dünya dillərində işlədilən bir ifadədir. İngilis dilini zənginləşdirən frazeologizmlər arasında Şekspirin əsərlərində işlənənlər İncildən sonra ikinci yerdə gedir. İngilis dilində geniş yayılmış bu frazeologizmlərin çoxu **şekspirizmlər** adlandırılır. XVI əsrdə yazıb yaratmış V.Şekspir haqqında bu günə kimi nə qədər tədqiqat işləri yazılsa da, onun yaradıcılığı tam tədqiq olunmamış, xüsusilə də frazeologiyaya verdiyi töhfələr hələ də frazeoloji lüğətlərdə öz əksini tapmamışdır.

V.Şekspir dilinin lüğət tərkibi sosial-ictimai həyatın bütün sahələrini əhatə edir: adətlər, geyim, idman və oyunlar, musiqi, incəsənət, hərbi ifadələr, qanun, təbiət hadisələri – bütün bunlar Şekspirin dilində öz əksini tapır. Onlara misal olaraq aşağıdakı frazeologizmləri göstərmək olar.

“Macbeth” əsərindən: *the sear, the yellow leaf* – *ahıl yaş*; *full of sound and fury* – *mənasız hay-küylü nitq*; *the milk of human kindness* – *gözlə qəlbin balzamu*.

“Hamlet” əsərindəki bəzi nümunələrə nəzər salaq: *stars with trains of fire* – *kometa*; *the of day* – *günəş*; *our sometime sister* – *vaxt biza bacı olmayan kəs* və s.

“Otello” əsərində: *knew-crooking* – *itaətli, əyilən*; *to wear one’s heart upon one’s sleeve* – *açıq qəlbli, ürəyi açıq*; *the pity of it!* – *çox heyf!* və s.

Bundan əlavə, Şekspirin başqa əsərlərində işlənən aşağıdakı ifadələr də şekspirizmlər adlanır: *to gild refined gold* – *boş şeyə vaxt sərf etmək (King John)*; *how the world wags?* – *işlər necə gedir? (As You Like It)* və s.

V.Şekspir yuxarıda göstərdiyimiz frazeologizmlərlə öz fikrini çox yığcam, aydın və odrazlı ifadə etmişdir. Şekspirizmlərin obrazlı dilindən verilməsinə nümunə olaraq bu ifadələrin kontekst daxilində işlədilməsinə dair bir neçə nümunələrə nəzər salmaq məqsəduyğundur.

Şekspirin “Romeo və Culyetta” əsərində yazılır: “*Rose by any other name would smell as swell* – *qızıl gülü necə adlandırısan da o həmişəki ətrini verəcək*.”

Bu frazeoloji birləşmə Şekspirin “Romeo və Culyetta” (1600) əsərindən götürülmüşdür.

All that glitters is not gold – *hər palayan qızıl deyil* (4, s. 56-68).

Bu ifadə Şekspirin “Venesiya Taciri” (1596) əsərindən götürülmüşdür. Frazeoloji birləşmə əsərdə Morocco xarakterinin dilindən verilmişdir.

Salad Days – *Gənlik dövrü, ömrün təcrübəsiz çağları*.

Bu, Şekspirin əsərlərində istifadə etdiyi ən məşhur ifadələrdən biridir. Salad Days ifadəsinə Şekspirdən sonra bir sıra bədii əsərlərdə də rast gəlinmişdir. ifadə V.Şekspirin «Antonius and Cleopatra» (1606) əsərindən götürülmüşdür.

To be or not to be, that is a question – *olum və ölüm*.

Bu ifadə Şekspirin «Hamlet» əsərində Hamlet obrazının dilindən verilmişdir. TO be or not to be ifadəsi Şekspirin ən məşhur frazeoloji birləşmələrindən biridir və müxtəlif dillərə tərcümə olunmaqla başqa əsərlərdə istifadə olunmuşdur.

All’s well that ends well – *Təki hər şey yaxşı qurtarsın*.

Bu ifadə də Şekspirin məşhur şekspirizmlərdən biridir. Lakin Şekspirdən əvvəl bu ifadə atalar sözü kimi mövcud olmuşdur. 1546-cı ilə John Heywood bu atalar sözündən istifadə etmişdir. Şekspir Heywood-un əsərləri ilə yaxından tanış idi və 1601-ci ildə “All’s Well That Ends Well” pyesini yazdı. Bu ifadə Şekspirin pyesində istifadə olunmaqla yanaşı həm də pyesin adı kimi işlənmişdir. Əsərin daxilində ifadə Helena obrazının dilindən verilmişdir.

Nəticə. İngilis dili frazeologiyasının zənginləşməsində Şekspirizmlərin rolu böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu frazeoloji birləşmələrə yazıçının faciə və komediyaları ilə bərabər sonetlərində də rast gəlmək olar. Tədqiqat zamanı Şekspirin əsərlərində rast gəlinən frazeoloji birləşmələrin bəzilərinin arxaik xarakter daşdığını müşahidə etmək mümkündür. Bu ifadələrin bəzilərinə Şekspirdən əvvəl müxtəlif əsərlərdə rast gəlinmişdir. Lakin Şekspir bu frazeoloji birləşmələrin bəzilərinə dəyişdirməklə, kontekstin tələblərinə uyğun şəkildə istifadə etmişdir. Şekspirin əsərləri ilə tanış olduqda görürük ki, frazeoloji birləşmələr əsasən obrazların dilindən verilmişdir. Müasir ingilis dilində də şekspirizmlərin bəziləri hələ də işlənməkdədir. Bu baxımdan Şekspirin əsərlərinin dərinə tədqiqi, bu əsərlərdəki şekspirizmlərin ararşdırılaraq mənalarnın açıqlanması əsasında yeni frazeoloji lüğətlərin hazırlanması çox mühüm əhəmiyyətə malikdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Белинский В.Г. Основные критерии русско-английской фразеологии. М., 1894, стр:156.
2. Кунин А. Некоторые вопросы английской. М., 1956, стр: 431.
3. Shakespeare W. Macbeth. М., 1977, p. 112-134.
4. Shakespeare W. Romeo and Juliet. М., 1972, p. 56-68.

Açar sözlər: şekspirizmlər, frazeologizmlər, kontekst, arxaizmlər, atalar sözləri

Key words: shakespearean phrases, phraseological units, context, archaisms, proverbs

Ключевые слова: шекспиризм, фразеологизмы, контекст, архаизмы, Пословицы

The role of shakespeareisms in the enrichment of english phraseology

Summary

The vocabulary of a language is enriched not only by words but also by phraseological units. Phraseological units are word-groups that cannot be made in the process of speech, they exist in the language as ready-made units. A lot of phraseological units in English were taken from works by W.Shakespeare. Moreover he takes the second place after the Bible in number of such phrases. These units are widely used in modern English language because W.Shakespeare enriched this language approximately by one hundred phraseological units.

Роль шекспиризмов в обогащении английской фразеологии

Резюме

Фразеологизмы и фразеологические сочетания отражают многовековую историю английского народа, своеобразие его культуры, быта, традиции. Фразеологизмы являются фигурами речи, пересмысленными оборотами, которые используются не в обычных, а в особых переносных значениях. Автор статьи исследует роль шекспиризмов в современном английском языке и приходит к заключению, что эти выражения обогатили фразеологический состав английского языка. Шекспиризмы занимают второе место после Библии в обогащении фразеологического фонда английского языка. Многие из этих выражений стали крылатыми фразами не только в английском но и других языках.

Məqaləni nəşrə tövsiyə edən filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Kəmalə Mehdiqanlıdır.